

Deé Nagy Anikó: A könyvtáralapító Teleki Sámuel. Kolozsvár, 1997. Erdélyi Múzeum-Egyesület. 456 l.

„Muisis patriis, gratisque posteris...” olvashatjuk a marosvásárhelyi Teleki-tékába belépve a bejárat fölötti márványtáblán. S valóban, a közel kétszáz éves könyvtár a haza múzsáinak és a hálás utókornak készült. A XVIII. századi erdélyi Teleki családból Sámuel (1739–1822) nevéhez kötődik a könyvtár megalapítása, amely életművének, tevékenységének szerves részévé vált.

Deé Nagy Anikó első monográfiája több mint két évtizede jelent meg az erdélyi Tékasorozatban, ahol – életrajzi bevezetővel – Teleki Sámuel levelezéséből, naplójából közölt részleteket. Mostani könyve nem kevesebbre vállalkozik, mint a könyvtáralapító művelődéspolitikai életútjának, könyvszeretetének a bemutatására, olvasmányműveltségének, közszolgálati munkájának a rekonstruálására.

Teleki tevékenysége mozgatórugóit az életút felvázolásával igyekszik elénk tárni. A finom vonalakkal ábrázolt erdélyi familia még a 17. század közepén meglehetősen szerény birtokú nemes. A család vagyoni, s ezzel társadalmi megalapozottsága minden bizonnyal a fejedelemség 17. század második felének meghatározó politikusa, Teleki Mihály nevéhez fűződik. A II. Rákóczi György postamesteréből Erdély főgenerálisává küzdő politikus birtokszerzéseivel külön monográfia foglalkozik. Emellett fiával, Teleki Sándorral együtt Bod Péter az utókor számára a tudománypártoló, mecénáskodó történelmi személyként tárgyalja: „az Isten Házához, Tudományhoz, és az Egyházi rendhez való szeretet és jó indulat igen meg volt e Nagy Urban ...”. A fiatal Sámuel tanulmányainak feltérképezése lett a másik fontos alkotóeleme jelleme fejlődésének bemutatásában. Előkerült egy kézírásos jegyzet még egy nyomtatott tankönyv, amelyek megerősítik, hogy a teológián és a latin nyelven kívül természettudományt és matematikát is tanult. Fontos hatással volt a négyéves külföldi útja, amelyről naplót is készített. Érdekes összehasonlítást

olvashatunk a két Teleki testvér eltérő szemléletű peregrinációjáról, hogy más és más szemmel néztek a francia felvilágosodásra.

Különösen jól sikerült a magánember Teleki portréjának a megrajzolása. Teleki Sámuel otthonának, háztartásának a bemutatása a mindennapi élet mikrotörténelmének szép példája. A családi tragédiák (hat gyermekét temeti el) ráirányítják az életben maradt gyermekek nevelésére. Gondot fordít arra, hogy nyelveket tanuljanak, tanárokat fogad melléjük. Ez talán abból is adódhat, hogy peregrinációja elején a csak latinul beszélő Telekit kínos élmények is érthették, a Bazelbe érkező fiatalembert a svájciak „lateinischer Graf”-nak nevezték.

A köz szolgálatában eltöltött években az oktatás korszerűsítésére, alapítványok tételére, írók, tudósok, művelődési törekvések támogatására, külföldön tanuló ifjak segítésére, s a protestáns érdekek képviselésére is van gondolja. A hivatástudattal készülő erdélyi gróf könyvgyarapításai is mutatják eltökéltségét. „Excerpta statistico-politica” című kéziratos munkájából nyomon követhetjük azokat a kérdéseket, amelyek foglalkoztatták. Olvasmányaiából kijegyzetelgette az érdekesebb részeket, egy-egy problémakörhöz több munkát is elolvasott.

Az utókor számára, a bibliotéka alapítása mellett, Janus Pannonius műveinek sajtó alá rendezésével vált ismerté. Jelentősége abban állt, hogy a régebbi latin nyelvű kiadások hibáit kijavította, s egy kritikai szöveget, egy teljesebb válogatást adott. Még utrechti tanulmányútja során Petrus Wesselingen, neves holland filológusnál segédkezett szövegkiadások készítésekor. Ő hívta fel a figyelmét a humanista költő szellemi hagyatékára. A végső lökést egy bécsi Janus kéziratra figyelmet felhívó Kollár Ádám adhatta. A Marosvásárhelyi Református Kollégium tanárával, Kovásznai Tóth Sándorral készítik elő a kéziratot a kiadásra, ám a megjelenés után elhídegülnek egymástól. Ennek oka talán az lehetett, hogy Teleki „elfelejtette” munkatársát megemlíteni az előszóban.

A XVIII. századot nem hiába tartják számon a könyvgyűjtés egyik aranykoraként, a század

közepére elkezdődik egy olyan könyvtárépítési korszak, amikor már a tulajdonosa nem olvassa el minden könyvét, amelyet megvásárol, hanem bibliofil hajlamának engedve vagy néhány tárgykörre szűkítve szakkönyvtárat hoz létre vagy igyekszik minden tudományterületet átfogó bibliotékát felállítani. Teleki könyvtára abban különbözik kortárs főúri könyvtárakétól, hogy eleve közkönyvtárnak szánta, s ez a cél meghatározta az állomány összetételét is. A könyvtárépítésben domináns elem volt apja könyvtárának hagyatéka és a külföldi úttján szerzett tapasztalatok. Számos bejegyzés tanúskodik naplójában, hogy utazása során mindenhol megtekintette az adott könyvtárat, s feljegyezte a jó és a rossz példákat is.

Ritka bibliofil kiadások és korszerű szakkönyvek kettősségével jellemezhető könyvtár izgalmas könyvtörténeti adalékokkal is szolgál. A rengeteg példa közül kiemelkedik Michael Servetus spanyol orvos *Christianismi restitutio*ja, amely a lélek halhatatlanságáról és a szentháromságról szóló tanítások cáfolatát tartalmazza. Az 1553-ban kiadott művének majdnem összes példányát, szerzőjével együtt még abban az évben elégeti a genfi városi tanács, mindössze három ismert kötete létezik. Ebből a ritka nyomtatványból sikerült Telekinnek egy példányra rábukkannia, s 1780-ban megvásárolnia. Ezután a bécsi könyvtárnak ajándékozta, ám egy nürnbergi tudósnak küldött másolattal hozzájárult a könyv 1790-es újrakiadásához.

A kötet második felében a Teleki levelezésből kibomló életutat szemlélhetjük, majd a könyvtár építésével kapcsolatos és a könyvtár használatára vonatkozó iratokat olvashatjuk. A kötetet névmutató zárja, a szövegben pedig a könyvtárról és az alapítóról fotók találhatóak.

FARKAS GÁBOR FARKAS

Fenyő István: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon.
Bp. 1997. Argumentum Kiadó. 430 l.

A centralisták iránt nem volt méltányos az utókor. Sőt, nem voltak azok már a kortársak sem. Fellépésüket, programjukat, publicisztikai

megnyilatkozásaikat kezdettől fogva ellen-szenv, visszautasítás, jobb esetben fanyalgás kísérte. Az ellenzék polgári átalakulásért küzdő táboraik tagjai is fontoskodóknak, irreális képzelgőknek, külföldmajmolóknak látták őket. A megítélés alaphangját Kossuth Lajos véleménye adta meg, aki a *Pesti Hírlap* hasábján fejtegette ki – nem elfogulatlan – véleményét. Desseffy Emil, a *Budapesti Híradó* szellemi vezére „utánzásai viszketeg”-gel vádolta a centralistákat. És még a viszonylag tárgyilagos Pulszky Ferenc is tréfásan-gúnyosan „Magyarország hét bölcsének” titulálta őket. Az utókor ugyan megpróbálta elfogulatlanul a helyükre tenni őket (Bekesics Gusztáv, Szekfü Gyula), de történetírásunk mindmáig nem egységes szerepük megítélésében. Sokakról (Eötvös Józsefről, Szalay Lászlóról) kiváló könyvek születtek, melyek azonban egyetlen tudományág szemszögéből vizsgálják a kérdést. Eszmetörténeti oldalról, egyáltalán komplex módszerrel Fenyő István könyve az első komoly feldolgozás, amely arról is tájékoztat, hogy a centralisták táboraik belül is voltak nézeteltérések, elsősorban politikai törekvéseik gyakorlati megvalósítását illetően. Hogy mindezt a maga bonyolultságában lássa és láttassa Fenyő Istvánnak vissza kellett nyúlnia az előzményekhez, azaz az egyes szereplők pályaképét kellett felvázolnia, mert csak ennek ismeretében érthetőek a későbbi történetek. Sőt Eötvös gyerekkoráról, neveltetéséről, korán megmutatózó komoly olvasottságáról, a kor vezető férfiaihoz fűződő barátságáról is szól, de nem hallgatja el azokat a mozzanatokot sem, amelyek beárnyékolják az ifjú életét. Mind édesanyjától, mind pedig anyai nagyszüleitől a humanista emberbarátságot sajátította el s megértését annak, hogy az arisztokrata származás csupán annyit jelent, hogy kötelessége hatványozottabb a többi emberénél. Ugyanakkor anyai és apai nagypapjával kapcsolatban hallani kellett elemistás társaitól, hogy mindketten hírhedt aulisták voltak, a „császár hű szolgálói”, a közvélemény szemében a leggyűlöltebb emberek. Az Eötvös-nagyapa vasra verette a nyitrai ellenzék vezetőit, oly korban, amikor a nemesi ellenállás császárelle-